

A KERESZTÉNY MAGVETŐ 150 ÉVE ÉS DIGITÁLIS JÖVŐJE

„... A REÁLIS MÚLTSEZMLÉLETRE VALÓ TÖREKVÉS
ÉS A KÖZÖSSÉG ERKÖLCSI ÉLETÉNEK
ÖSSZEKAPCSOLÁSA”

Egy folyóirat digitalizálása ma már nem tartozik a különleges feladatok közé. Számomra – és nyilván sokunk számára – azonban a *Keresztény Magvető* többet jelent, mint egy folyóiratot a sok közül. Nemcsak azért, mert publikációink jelentek meg benne az évek során, nemcsak azért, mert akár könyvtörténettel, művelődéstörténettel foglalkozó szakemberként használjuk munkánk közben, nemcsak azért, mert jóleső érzés, hogy már ezt is „átrakodtuk” a digitális térbe, hanem azért, mert ez a folyóirat bizonyos értelemben jelképe egy szellemi kalandoktól izgalmas vallási felekezeti megtartó erejének.

2011. március 26-án Kolozsvárott ünnepségen emlékeztek meg a *Keresztény Magvető* 1861-ben történt megalapításáról és a folyóiratért folytatott sokszor tragikus küzdelemről. Akkor vetődött föl a résztvevőkben, hogy az ünnep méltóságát emelné, ha digitalizálnánk is az ünnepeket folyóiratot. Közel fél év munkájával sikerült is csaknem a teljes anyagot összeszedni. Ebbe a munkába bekapcsolódott a kolozsvári unitárius könyvtáron kívül a Szegedi Egyetemi Könyvtár, a Pro Hungaris alapítvány és az Országos Széchényi Könyvtár is. A támogatás a Wekerle Sándor Alapkezelőtől érkezett az Erdélyi Múzeum-Egyesület pályázatára. Ennek a pályázatnak egyik eredménye a *Keresztény Magvető* digitalizálása. Ehhez a projekthez kapcsolódva az Unitárius Közlöny digitalizálása is megtörtént a Magyarországi Unitárius Egyházkerület támogatásával. Ez utóbbival még több tennivalónk van, mert a digitalizálás után, a feldolgozása közben derült fény a hiányokra. A folyóirat digitalizálását az Arcanum Kft. végezte el. A

feldolgozó munka az EME-ben és a nemzeti könyvtárban folyt a két intézmény együttműködésével.

Az öregedő Jakab Elek 1890-ben írta a *Keresztény Magvető* megalapításáról: „Az idő gyorsan siet s vele hanyatlak az élet; elmosulnak a munka emlékei a társadalomban, ha meg nem őrzi az írás . . .” (Jakab Elek: A „Keresztény Magvető” megalapítása, KM., 1890, 34.).

És tulajdonképpen erről szeretnék beszélni, hogy „ha megőrzi az írás.” Mert van valami jelképes abban, hogy 150 éve időről időre megjelenik a *Keresztény Magvető* újabb és újabb száma, de ha kutató látni akarja az egészet, az összes évfolyam összes füzetét, akkor még Erdélyben sem talál olyan könyvtárat, ahol meg lenne minden. És ugyanígy nem volt meg a teljes sorozat a magyar nemzeti könyvtárban sem. *Verba volant sicut scripta volant* ...

Jakab Elek, a híres történész tehát 1890-ben visszaemlékezett a *Keresztény Magvető* indulásának körülményeire, amikor a szabadságharc bukása után 1861-ben oldódni kezdett a politikai nyomás és „országszerte fölpezsdült a nemzeti élet, hő tettszomj izzóan égett a szivekben”. Az Erdélyi Múzeum-Egylet 1859-es megalakulása után a kolozsvári unitárius közösség vezetői egy folyóirat indításában látták a cselekvési lehetőséget. Az indulásnál munkálkodók: Nagy Lajos, Brassai Sámuel, Jakab Elek, Kriza János, Mikó Lőrincz, Kőváry László, Berde Áron, Kovácsi Antal. Részben ismeretlenül részben ismerősen csengenek a nevek. Csak egy-egy mondat róluk.

Nagy Lajos, fáradhatatlan tanára az unitárius kollégiumnak, ötletgazdája és munkása az egyháznak

és közéletnek. Számunkra legismertebb tette a kolozsvári Mátyás-szobor megvalósításának szervezése, adományok gyűjtése.

Kriza János: a magyar népköltészet gyűjtésének kezdeményezője (*Vadrózsák*, 1863; *Magyar népköltési gyűjtemény*, 1882, szerkeszti és kiadja Arany László, Gyulai Pál, továbbá Orbán Balázs, Benedek Elek). Kilencéves püspök nélküli időszak után (mivel az akkori kormányzat nem ismerte el az unitárius egyház püspökválasztó jogát) 1861 júliusától ő lett az unitárius egyház püspöke. A Magyar Tudományos Akadémia tagja volt.

Köváry László Bem seregében a tábornok mellett írta a szabadságharc eseményeinek krónikáját, statisztikus, Kolozsvár főterének átalakításán munkálkodó városi tisztségviselő, biztosító társaság vezetője, a MTA tagja és főképpen történész, Erdély történésze.

Berde Áron, a MTA tagja, a kolozsvári egyetem rektora és dékánja. Ő írta *Légtüneménytan s a két Magyarhon égalji viszonyai* (Kolozsvár. 1847) címmel az első magyar meteorológiai szakkönyvet.

Kovácsi Antal az unitárius kollégium tanára volt hosszú időn keresztül.

Jakab Elek történész, az MTA tagja, az Országos Levéltár allevéltárnoka.

És végül Brassai Sámuel. Jakab Elek is csak „Brassai bácsi”-nak nevezi, ami jól érzékelteti tudóstársainak és kortársainak hozzá fűződő viszonyát. Tisztelték, szerették ezt a hihetetlen műveltségű, furcsa, egy évszázadot megelőző puritán figurát, aki szinte jelképe lett az „erdélyi tudománynak”, aki napi ötezer lépése sétáját is csak idős korában mérsékelte háromezerre, s akinek a király, I. Ferencz József is üdvözlétét küldte századik születésnapja alkalmából.

A sok kevésbé fontos és fontos dolgon kívül talán csak egy igazán fontos, mindent magában rejtő tényező – nevezhetnénk talán a legfontosabb szereplőnek – köti össze őket: a kolozsvári unitárius kollégium. Neveltjei, tanárai voltak ennek a Belső-Magyar utcában álló épületnek, 450 éves intézménynek, ami 2011-ben kapta meg a Magyar Örökség díjat.

Tehát 1861-ben újtára indult egy unitárius folyóirat, azzal a céllal „*hogy a mit eddig inkább csak a ránk bizott szűkebb körben élőszó s példaadás által tevénk: a keresztény eszmék s általában az erkölcsileg Szép, Jó és Igaz magvainak vetését s fejlesztését az állandóbb írás által szélesebb körben is eszközteni s magánérőink egyesítése által egyikamást s egész egyházközönségünket építeni s erősíteni ügyekezni.*” S bár nem nagy létszámú a gyülekezet, az alapítók célja az volt, hogy „*a legjobb erők s buzgó jóakarát egyesítése által bizonyosságát adni annak, hogy hitfelekezetiünknel életrevalóság, némi tudományi és erkölcsi suly s tevékeny közszellem van.*” A 19. század 60-as éveiben is némi archaizmust sugalló szóhasználat és mondatvezetés mögött érezhető a „kicsiny nyáj” öntudata, amely a 16. század vége óta fenntartotta, működtette a szinte folyamatos defenzívában lévő

kis erdélyi vallási közösséget. A fő törekvés, hogy „*a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkálatokat*” közöljön, alapvetően az egyházi élethez kapcsolja a folyóiratot. „*A másik aránylag kisebb része „Függelék” cím alatt tartalmazni fog egyes epizódokat, nevezetesen mozzanatok az unitárius egyház jelen és múlt életéből, – honi s külföldi jeles unitárius férfiak életirátát, – továbbá ismertetni fogunk vallásunkat illető könyveket, a múltból és jelenből, bel- és külföldieket, kéziratokat, okleveleket; terjeszteni saját belszerkezetünk, tanítás- és nevelésmódunk ismeretét s az ezek iránti érdekeltséget fokozni, a közszellemet ébreszteni és ápolni, munkásságra buzditni ...*” S ez a „Függelék” teszi oly fontossá, az egyház belső épülésén túlmutató figyelemre is érdemessé, már a kor tudós-közössége és az utókor számára is megkerülhetetlen forrássá, a *Keresztény Magvető*t.

S ezen a ponton szeretném kiemelni, hogy a *reális múltszemléletre való törekvés és a közösség erkölcsi életének összekapcsolása* olyan pszichomotorikus erőt adott, amely újra és újra átsegítette az egyházat és folyóiratát a történelem zavaros éveiben. A reális múltszemlélet nem azt jelenti, hogy ne születtek volna olyan munkák, amelyekben ne lenne kimutatható a felekezeti elfogultság, egyoldalúság, ideologikus múltértelmezés. De talán éppen a folyamatos defenzívából és apologetikából levezethetően rendkívül erősen meghatározta a mindenkor szerkesztők múltszemléletét a források iránti tisztelet, amely mindig tetten érhető a tanulmányokban, közleményekben és kritikákban. És ez példát adott és lehetőséget biztosított más vallású történészeknek, irodalomtörténészeknek is, hogy publikáljanak a *Keresztény Magvető*ben. Érdemes a teljesség igénye nélkül felidézni, hogy az elmúlt másfél évszázadban kik írtak ebbe a „Függelékbe” egyházon belül is kívül: Jakab Elek, Kanyaró Ferenc, Gál Kelemen, Borbély György, Zoványi Jenő, Kelemen Lajos, Sebesi (Binder) Pál, Benda Kálmán, Benkő Samu, Egyed Ákos, Faragó József, Imreh István, Pataki József, Ritoók Zsigmondné, Balázs Mihály. S ma már a kutatók fiatalabb nemzedéke is rendszeresen jelentkezik, olykor olyan írásokkal, amelyek könnyen átrajzolhatják a magyar filozófiatörténet kezdeteiről alkotott képünket. S így e „Függelék” szerves részévé vált az „életrevalóságnak”, „az erkölcsi súlynak” és „tevékeny közszellemnek”.

Még egy elemét szeretném kiemelni a *Keresztény Magvető* indulásakor megfogalmazottaknak. Ezt azonban nem a célkitűzések között találjuk, hanem egy három évszázados sérelemként megélt hiányban, félelemben, szorongásban; nevezetesen az információs csatornák beszűkült kereteinek állandó jelenvalóságában. S itt nem egyszerűen a Jakab Elek által is megélt és megírt, az elmúlással szembeállított megőrző írásnak lehetőségéről van szó, hanem sokkal inkább arról, hogy az erdélyi unitárius kultúra megtört fejlődésű. Nem véletlenül írják a *Keresztény Magvető* megálmodói, hogy amit „*szűkebb körben élőszó s példaadás által tevénk: ... az állandóbb írás által szé-*

lesebb körben is eszközteni.” A 16. században, akkor korszerűnek mondható nyomdák szolgálták a harcos offenzív egyházpolitikai törekvéseket (Hoffhalter-Heltai-nyomda, Karádi Pál nyomdája). A 16. század végén azonban megtört ez a fejlődés, és az unitáriusok csak a legszükségesebbeket tudták a korszerű nyomdatechnikával megjelentetni (káték, énekeskönyv), s azokat is csak nagyon ritkán, némi öncenzúrával. Írásbeliségük nagy része a kéziratosság szintjén működött. Az templomi és magán áhítatosság könyvei, az énekeskönyvek, passionálék, graduálok, prédikációk, imádságok kéziratokban öröklődtek (Felvinczi György másolatai, Enyedi György prédikációi, Árkosi Benedek imádságai) és csak egy-egy jobb időszakban kerültek sajtó alá. A szerény teológiai elmélkedés- és traktátus-irodalom is csak egészen kivételes alkalmakkor ért el és emelkedett rövid időre a nyomtatás szintjére (Petriyevith Horváth Ferenc: *Apologia fratrum Unitariorum, azaz: Oly írás, melyet egy Isten dicsősége mellett buzgólkodó ember írt... oly véggel, hogy... megértesse, hogy azok a dolgok, melyekkel ezen... atyafiaknak... vallások terhelhetik..., méltatlanul hirdettetnek...*, Kolozsvár, 1700, 1701; Szentábrahámi Lombard Mihály: *Summa Universae Theologiae Christianae secundum unitarios*, Kolozsvár, 1787). Ez a megtört fejlődés azonban egy rendkívül egyedi, különleges kultúrát eredményezett, amelyben a legmerészebbnek számító teológiai nézetek együtt éltek az archaikus szokásokkal, beidegződésekkel. Ennek felismerése kapcsolhatja be az unitárius kultúrát a történelemkutatás újabb, a kéziratosságot, mint önálló információs rendszert vizsgáló irányzatainak érdeklődési körébe.

Térjünk azonban vissza a *Keresztény Magvető*-höz, s idézzük most fel e folyóirat főbb korszakait, azzal az előre bocsátott megjegyzéssel, hogy az 1861-ben megfogalmazott főbb szerkezeti elvek mindmáig érvényesek maradtak. A korszakolást Gaal György A „Szép, Jó és Igaz” *Magvetője* című tanulmánya alapján ismertetem.

Az első 1861-ben megjelent kötetben még nincs feltüntetve a megjelenés periodicitása. Gaal György szerint „a reformkorban elterjedt almanach-évkönyvnek unitárius változatát teremtették meg anélkül, hogy az évenkénti kiadást ígérték volna.” Az elkövetkező hét évben (1861-1868) nem változott a kiadvány jellege és a periódus végéig mindössze négy kötet jelent meg. Mindmáig alapvetésnek számító tanulmányok jelentek meg ekkor Jakab Elek tollából Szentábrahámi Lombard Mihályról (1861), János Zsigmondról (1863). Kóváry László alapvetésnek számító tanulmányt írt az erdélyi szombatosokról (1867), melyet így kezd: „Egy tárgyat vettem fel, melynek még eddig történelmi nyomozója nem akadt, melynek adatai még összegyűjtve sincsenek, s történetét még *organicus* egészszé önteni nem lehet a nélkül, hogy a későbbi történetbuvároknak tévútakra alkalmat ne szolgáltatnánk. De mindenesetre összeállítottam annyi anyagot, hogy ezen homályban

lappangó történelmi momentum sok oldalról meg lesz világítva.” Az 1868-1876 közötti időszakban alakult át évnegyedenként, illetve néha sűrűbben megjelenő periodikus kiadvánnyá, és tovább erősödött a művelődéstörténelmi érdeklődés, s kialakult a rovatszerkezet is. Az 1877-1910 közötti időszakban országos jelentőségű szabadelvű keresztény folyóirattá vált Péterfi Dénes szerkesztésében a *Keresztény Magvető*. A meghatározó szerkesztő érdeklődésének megfelelően erősödött a lap filozófiai- természettudományi gondolatok iránti érzékenysége, a darwinizmus és a vallás kapcsolata is fontos témává vált. Rendkívül színvonalas volt az életrajzi-történelmi rovat is. Ekkor jelentek meg Jakab Elek mindmáig megkerülhetetlen életrajz-sorozatának darabjai Bogáthi Fazakas Miklósról, Agh Istvánról, Baumgart Bálintról és Enyedi Györgyről, és ebben az időszakban indul az *Egyháztörténelmi adatok* című rovat is nagynevű adatközlőkkel (Jakab Elek, Szabó Károly, Zoványi Jenő, Pukánszky Béla, Kelemen Lajos). Jakab Elek 1887-ben közzétesz egy felhívást a Kénosi Tözsér János és Uzoni Fosztó István által írt egyháztörténet magyar fordítására. (Az akkor *Pusztába kiáltott szó* címmel megjelent írásban megfogalmazott felhívásra több mint fél évszázad múlva érkezett válasz, mikor Márkos Albert elvégezte a munkát.). Az 1911-1918 közötti korszakban Gál Kelemen és Gálfi Lőrinc voltak a szerkesztők. Jellemző *Az olvasó közönséghez* szóló cikkük, amelyben meghatározzák törekvéseiket: „Folyóiratunkat tradíciói az unitárius egyházhoz csatolják, de mint eddig nem tettük, úgy ezután sem szolgálunk dogmatikus felekezeti érdekeket, hanem inkább a tudományos meggyőződést, a szabad vizsgálódást, magát a valóságot, amennyire azt az emberi értelem megközelítheti.” ... 1918 után három évig nem jelent meg a *Keresztény Magvető*, majd az 1922-ben újraindult lap szerkesztői így tesznek hitet a szemléleti kontinuitás mellett: „... a felekezeties elfogultság és türelmetlenség távol áll tőlünk”; „... a vallás és tudomány, habár céljaiban, módszereiben nagy eltérések vannak, de igaz lényegükben nem ellenkezhetnek egymással.” Ekkor indult a *Keresztény Magvető* két melléklete is, *Erdélyi Irodalmi Szemle* (1924-1929), illetve *A Keresztény Magvető Füzetei* címmel. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* a trianoni tragédia után újrainduló magyar irodalmi élet kiemelkedő jelentőségű folyóiratává vált, amelyben publikáltak a különböző felekezetek hívei. A *Keresztény Magvető* hosszú ideig utolsó száma 1944-ben jelent meg. Az utolsó évfolyam Zoványi Jenő, Hankiss János, Jancsó Elemér és Ferencz József tanulmányait közölte. ... 1945 és 1971 között nem jelent meg a *Keresztény Magvető* és a rövid időre engedélyt kapott *Unitárius Közlöny* is megszűnt 1949-ben. ... Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárában tárolt *Keresztény Magvető* dossziék alapján rekonstruálhatók valamennyire a folyóirat újraindításának körülményei: a tervezetek és remények, a bukaresti utak, „a hivatalnak packázásai.” ... Az elszánt akarat és a politikai konstelláció

végül 1971-ben vezetett eredményre. Újra indulhatt a *Keresztény Magvető*. Az 1971-ben megjelent „régí új olvasóknak” szóló előszóból most is a kontinuitás gondolata bontakozik ki. Miután több mint egy oldal terjedelemben közli az 1861-es programot, így ír: „*Mi folytatni akarjuk a folyóirat eddigi munkáját. Minden erőnkkel azon leszünk, hogy abban a méderben, melyet folyóiratunk ástott magának, továbbvezessük. Célunk, hogy a teológia és egyháztörténet köréből készített tanulmányok, dolgozatok, egyházi és szertartási beszédek közlésével szolgáljuk a lelkesek elméleti és gyakorlati továbbképzését, valamint az egyházi élet és munka időszerű kérdéseinek és eseményeinek, egyházi folyóiratok és teológiai munkák szemléjével tájékoztassuk őket.*” (KM, 1971, 7.) Máthé Dénes éppen az előadásom elején említett konferencián tartott előadásában a sorok között éles szemmel olvasva mutatta be azt a küzdelmet, bátorságot és meghasonlást, gyengeséget és csendes hősiességet, amelyeket az abszurd-groteszk-tragikus Ceausescu-korszak kényszerített ki a *Keresztény Magvető* munkatársaiból, szerkesztőiből, szerzőiből is. Valóban furcsa jelenség az 1975-ös választásokról és Nicolae Ceausescuról szóló szerkesztőségi cikkben, majd az Albert Schweitzer 100. születésnapjára írt tanulmányokban megfogalmazott dicséret ellentéte. „*A teljes egyöntetűség, amellyel Nicolae Ceausescut saját bukaresti választókerületében mandátumhoz juttatták, már sejteni engedte, hogy az egyöntetűség a köztársasági elnök személyének megválasztásában sem fog elmaradni. Az az évtized, amelyet az ország első embereként eltöltött, s a köztársasági elnökké először történt megválasztása óta eltelt év is azt bizonyítja, hogy az ő személyében összpontosul az ország népének a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítésébe vetett hite. Személyéhez kapcsolódik, ami hazánkban a gazdasági fejlődés, a külpolitikai kapcsolatok, a szellemi élet szervezése terén az utóbbi évek folyamán történt. Személye biztosíték a jövőre nézve, hogy a szocialista Románia fejlődésének még magasabb fokára fog emelkedni.*” (KM, 1975, 3-4.) Majd Albert Schweitzerről: „*Schweitzer Albert azok közül a kevesek közül való, akik életükkel valóban példát mutattak, akik a magasrendű, jézusi lelkületű ember nevezetét mindenképpen kiérdemlik. Ez a nagyszerű férfiú egyedülálló, ritkán megisméltlődő sokrétűségét testesít meg önmagában. ... Erre a nagyon szerény, de öntudatos, lángoló lelkületű emberre mint erkölcsi eszményképünkre tekintünk tisztelettel és őszinte, lélek szerinti ragaszkodással, és egy állandóan növekvő embercsoport gyűl csendben, láthatatlanul, tiszta áhítattal, boldog, szent érzésekkel köréje.*” (1975, 7.) S a tisztelgő írás után közlik Schweitzer gondolatvilágának összefoglalását, *Az élet tisztelete* című írást. Ebben a korszakban a szerkesztés nehéz feladatát Kiss Elek, püspök (elnök), Kovács Lajos, főszerkesztő (fe-

lelős szerkesztő), Erdő János (felelős szerkesztő-helyettes) és Szabó Árpád látták el. Az 1996-tal kezdődő korszak Gaal György korszakolásában a *Technikai és tartalmi megújulás* címet kapta. A korszak meghatározó személyisége Szabó Árpád volt, majd 2008-ban történt nyugdíjba vonulása után Kovács Sándor vette át a főszerkesztői funkciót. A bizonytalan periodicitással megjelenő folyóirat 2004-től kezdődően évi négy füzettel jelenik meg, és növekszik az évfolyamok oldalszáma is. Ebben az időszakban állnak át teljesen a számítógépes szerkesztésre, és elkezdődött az új média, az internet felé fordulás is. A *Keresztény Magvető* új számai 2004-től kezdődően megjelentek az interneten (<http://kermagv.unitarius.com/>). Az OSZK által működtetett Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis (EPA) is szolgáltatja az új számokat. Elindult a *Keresztény Magvető* repertóriumának internetes fejlesztése is. A történelmi érdeklődés – ha lehet – még erősebb lett.

S éppen ezért könyvtárosként nagy örömet érzek, hogy most végre együtt láthatjuk az összes évfolyamot, s a modern technika lehetőségeit kihasználva egyszerre több helyen is megőrizjük és hozzáférhetővé tesszük a *Keresztény Magvetőt* (<http://eda.eme.ro/handle/10598/16264>; <http://epa.oszk.hu/02100/02190>; http://epa.oszk.hu/kereszteny_magveto). Kutatói munkámat is jelentősen megkönnyíti, hogy egy-egy évfolyamot vagy cikket keresve nem kell napokig járnom a különböző könyvtárakat, hanem keresni tudok a közel 40000 oldalnyi szövegben, vagy cikkenként böngészhetem, vagy letölthetem a teljes évfolyamokat. Úgy gondolom, hogy egyfajta mérföldkő a mai nap a *Keresztény Magvető* történetében. S engedjék meg, hogy az unitárius történelmi forrásokkal kapcsolatos további lehetőségekre is felhívjam a figyelmet. Úgy gondolom, hogy elengedhetetlen feladat a történelmi, irodalmi, zenei források nyilvántartásba vétele, összegyűjtése, digitalizálása. S itt nemcsak a gyűjkezeteknél lévő anyag nyilvántartására gondolok, hanem arra is, hogy a magyar nemzeti könyvtárnak folytatnia kell, és még tudatosabban ki kell bővítenie az erdélyi könyvtárakkal való együttműködést a feltárás és digitalizálás területén. A forrásokon kívül időszerű lenne – és a nyilvántartást, kutatást is megkönnyítené – az unitárius lelkészek adatbázisának elkészítése is.

S végül engedjék meg, hogy megköszönjem az együttműködést partnereinknek, a programot koordináló Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, a dokumentumokat és anyagi forrásokat is biztosító Magyar Unitárius Egyháznak, az Arcanum Kft-nek, a Pro Hungaris Alapítványnak, a kolozsvári Codespring Kft-nek és végül a Széchényi Könyvtár munkatársaiknak, elsősorban az Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis munkatársaiknak: Renkecz Anitának, Csáki Zoltánnak és Moldován Istvánnak.